

Journal of Economy Culture and Society

ISSN: 2602-2656 / E-ISSN: 2645-8772

Araştırma Makalesi / Research Article

Osmanlı'da 1564-1611 Yılları Arasında İşgücü Göçü ve Nedenleri

Labor Migration Between 1564 and 1611 in the Ottoman State and Its Causes

Hüseyin ARSLAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Havaacılık Yönetimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Corresponding author:

Hüseyin ARSLAN,
İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi,
Havaacılık Yönetimi Bölümü,
Örnektepe Mah. İmrahor Cad. No: 88/2 Z-42,
34445 Beyoğlu, İstanbul, Türkiye
E-mail: harslan@ticaret.edu.tr

Received: 16.02.2018

Accepted: 14.05.2018

Citation: Arslan, H. (2018). Osmanlı'da 1564-1611 yılları arasında işgücü göçü ve nedenleri. *Journal of Economy Culture and Society*, 57, 185-215.
<https://doi.org/10.26650/JECS396176>

Öz

Osmanlı on altıncı asrında, 1564-1611 yılları arasında işgücü göçünün nedenlerinin araştırıldığı bu çalışmanın amacı; belirtilen dönemde işgücü göçü olmuş mu, hangi sebepler altında olmuş ve hangi sonuçları doğurmuş, yönleri ve çalışma alanları nelerdir? sorularına cevap aramaktır. Bu nitelikli araştırmada Osmanlı Arşiv belgelerinden Mühimme Defterleri hükümlerinden ve ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışma; özet, giriş, amaç, yöntem, arşiv ve literatür araştırması, bulgular, değerlendirme ve sonuç ile kaynakçadan oluşmuştur.

Bulgular olarak işgücünün, devlet arazilerinde yürürlükte olan yerinde üretim kuralına uymayarak kendisine verilen yerleri işlemeyi bırakması sonucu, tarım alanları yetersizliği ve önce-sonra gelenler arasındaki anlaşmazlıklar gibi bir takım nedenlerle göç ettikleri anlaşılmıştır. Nitelikli işgücünün göç ettiği, zirai alan yetersizliğinin başka yere göçü tetiklediği, köylerde ise sonradan gelenlerin baskısıyla mevcut işgücünün ve nüfusun yer değiştirdiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak bu dönemde, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerindeki sosyal, ekonomik, idari ve hukuki itme-çekme etkisiyle işgücünün yer değiştirebildiği görülmekle birlikte yöneticilerin uygun çözümler üreterek sorunları giderebildiği tespit edilmiştir. Yerinde üretim yasasında olduğu gibi işlevi zayıflayan yasaların insana ve hayata uyumlu, ileriye aydınlatır nitelikte düzenlenmesi gereği anlaşılmıştır. İşgücü göçünün bu dönemde de hayatın seyri içinde çeşitli etkiler altında aralıklı da olsa süregelen olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İşgücü göçü, Osmanlı, nitelikli işgücü göçü, yerinde üretim kuralı, zirai alan yetersizliği

ABSTRACT

This study examines the causes of labor migration in the Ottoman State in the years between 1564 and 1611. The goal of this study is to find answers to the following questions: Did labor migration occur during the period in question?

What were the causes? What were the outcomes? What are the relevant aspects and fields of study? Muhimme Books Registries of Ottoman Archives documents and secondary sources were used in this study.

This study consists of an abstract, introduction, goal, method, studies of archives and literature, findings, evaluation, conclusion, and bibliography.

Our findings were that the labor force migrated due to a number of reasons such as the inability to comply with on-site production rules, abandoning the places allocated to them, the insufficiency of agricultural areas, and the disagreements between newcomers and the current residents.

In conclusion, it was determined that the labor force migrated due to social, economic, administrative, and legal push-pull effects in different regions of the Ottoman state, but the problems were solved by administrators who created appropriate solutions based on the understanding that it was necessary to rewrite the laws whose functions weakened the situation, such as the law of on-site production.

Keywords: Labor migration, Ottoman, qualified labor migration, on-site production rule, insufficiency of agricultural area

EXTENDED ABSTRACT

This article discusses labor migration between 1564 and 1611 in the Ottoman state, based on Muhimme Books Registries.

The study consists of an abstract, introduction, purpose, method, archives and literature research, conceptual framework, findings, evaluation, conclusion and bibliography.

Purpose

Answers to the following questions are sought in this study:

- Did incidents of labor migration take place in the Ottoman land in the 16th century?
- What caused them?
- What were their directions and effects?
- What was the quality and quantity of the workforce?

Method

Muhimme's decrees of 1564-1611 were used as the main resource. Because the issue was evaluated in only one article, a limited number of archived documents were used, but the research was supported by secondary resources.

Written in Ottoman Divani calligraphy, some of the Muhimme decrees are discussed in the text, while others are evaluated in terms of their content and their resources. The summaries of some decrees were written in current Turkish and their main themes were provided. In appropriate places, the decrees were simplified in order to make them easier to understand.

The following order was used while referring to the Muhimme Notebooks: Muhimme Book Registry number, decree number, hijri date of the decree and its Gregorian equivalent (For example: Muhimme;6,206-207,445.26 Ra.972/1.11.1564).

Archives and Literature Search

Muhimme Book Registries of the Ottoman Archives form the backbone of this study. It is possible to make a scientific contribution to better understand how the structure and the quality of the population was influenced by labor migration and to improve social development by finding solutions to social, cultural, administrative and economic problems that this workforce and population were exposed to by making use of this original resource.

Evaluation and Conclusion

The findings obtained as a result of the research are as follows: labor migration of farmers broke the rule of on-site production; many migrated in order to find jobs; labor migration was caused by insufficient availability of agricultural land; and labor migration was caused by the people who settled in villages afterwards.

It was determined in findings that those who formed the labor force in the agricultural sector as a side effect of the on-site production rule migrated because they did not sow the public land allocated to them. The farmers who left their land started to work in various branches of crafts, which can be regarded as the sectors of industry during that century. In a sense, there was a shift from agricultural economy to small industrial economy.

The imposition of the on-site production rule may have been to address the following issues: production and increase in production, tax collection, prevention of the elimination and reduction of their income as enforced by the cavalrymen to maintain the number of the soldiers for the army. It is also useful to note that this rule does not apply to private property.

Regarding those who migrated in search of jobs, it is understood that skilled labor force migration took place from Thessaly to Rodoscuk. It has also been determined that labor force migration took place from the Aegean islands to Manisa. It is understood from related documents that miners were sent from Rumeli to Shirvan, which is located in today's Azerbaijan. The state evidently transferred qualified labor forces from the west to Shirvan in the east.

It is possible to say that qualified labor force migration took place during this period from Albania, Rumeli, Thrace, Tekirdag-Rodoscuk, and the Aegean islands to Anatolia, Manisa, Foça and Shirvan.

Another cause of labor migration is the land's insufficiency for people living in certain places. For instance, Sirem Sancak was over-populated at that time and there was not enough land for agriculture, planting, and raising livestock. The document states that the people of Sirem would be settled on the abandoned land in Sirem and the villagers would be sent to DorMushi and other ruined villages to settle and to engage in agriculture, farming, raising livestock, and other production fields in order to prevent them from migrating to other towns or to foreign land.

It has also been determined that 65 people from various groups within the tribe of Aydınbeglüyörük in Ankara moved to other places.

It is striking that the state and its officials were active in finding fair solutions to prevent labor migration.

Today, it is possible to make investments that contribute to happiness, peace, society, security, and welfare for people living in areas where labor migration is common, and to determine production and employment opportunities on the spot. It is possible to form a synergy of employment, welfare, and development by determining the expectations, needs, abilities, capacities, and local and national needs and targets for various businesses and sectors while creating power and energy within this framework.

GİRİŞ

En basit ve yalın hali ile insanın göç macerası, dünyaya gelmesiyle başlar. Bu bireysel göç, kişi var olduğu sürece durumlar ve mekânlar arası geçiş, değişim ve dönüşüm ile devam ederken sosyalleşen ferdin diğer fertlerle birlikte daha iyi şartlara sahip mekânların ve ortamların çekiciliğine kapılarak iş edinme, yurt edinme ve benzeri amaçlarla bir yerden diğerine hareket etmesiyle sürgit devam eder.

Macera peşinde koşan veya başka yerleri gezerek görgü ve bilgisini artırma amaç ve arzusuyla yer ve yurt değiştirenlerin dışında kalan kimseler ve gruplar genellikle buldukları ortamın, coğrafyanın sosyal, kültürel, ekonomik, idari-siyasi çevrenin itici faktörler taşıması sebebiyle yer değiştirme arayışına girer. Bu sayılan itici koşulların baskısı altında kalanlar daha huzurlu, daha rahatlık sağlayıcı, daha mutlu ve güvenli alanlara ilgi duyar.

Sosyal, siyasal, psikolojik, ekonomik, sağlık ve çevresel ya da ekolojik pek çok riskleri (Weerd&Hirvonen, 2016) barındıran göç olayının kendisi esas konumuz olmamakla birlikte bunun bir türü olan işgücü göçü veya bir diğer ifade ile emek göçü bu çalışmaya konu olmuştur.

İşgücü göçü, Osmanlı 16.yüzylında, 1564-1611 yılları arasında, Mühimme Defterleri kayıtlarına konu olmuş haliyle ve ulaşabildiğimiz kaynakların dile getirdiği kadarı ile bir makalede işlenebilecek boyutta ele alınmıştır.

Araştırmanın zaman dilimi içerisinde gerçekleşen işgücü hareketliliğinin göç çeşitlerini konulan bu kaynakta dile getirilen göç türlerine ve teorilerine (Özcan, 2017) ve yine hangi işgücü göçü teorisine (Gezgin, 1991) uygun olduğunun tartışılması ayrı bir çalışma konusu olabilecek bir problemdir. Bu gerçeği göz önüne alarak söz konusu belgelerin ve ikincil kaynakların ele aldığı haliyle sebepleri, işgücü hareketlilik sahaları ve çalışma alanları işlenmiştir.

Bu çalışma özet, giriş, amaç, yöntem, arşiv ve literatür araştırması, kavramsal çerçeve, bulgular, değerlendirme ve sonuç ile kaynakçadan oluşmuştur.

AMAÇ

İşgücü göçü tarihin her evresinde var olagelmıştır. Bu temel yaklaşımı göz önüne alarak bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

- 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında işgücü göçü vakaları var mı?
- Hangi etkenler altında gerçekleşmiştir?
- Yönleri ve etkileri nasıl olmuştur?
- İşgücünün niteliği ve niceliği nedir?

Bundan amaç; Osmanlı Devleti'nde, nüfus hareketleri kapsamında iş bulma amacı ile göç edenlerin hangi etkenlerle yer değiştirdikleri hakkında bir fikir edinmektir. Devlet, bu işgücü hareketliliğini ve buna bağlı ilişkileri nasıl yönetmiştir? Nüfus hareketlerini yönetme aracı olarak işgücü göçü nasıl değerlendirilmiştir?

YÖNTEM

Bütün Osmanlı asırlarını ele almanın güç olduğu uzmanlarca bilinmektedir. Bu ön koşula dayanılarak Osmanlı Devleti'nin birçok yönden en gelişmiş asrı olan On altıncı yüzyıl araştırma zaman kesiti olarak tercih edilmiştir. Bu zaman diliminden de yaklaşık yarım asırlık bir dilim olan 1564-1611 yıllarına ait Mühimme hükümleri ana kaynak olarak değerlendirilmiştir. Konu makale boyutunda ele alınmış olup sınırlı sayıda orijinal Osmanlı arşiv belgesi ile yetinmek zorunda kalınmış olmakla birlikte araştırma ikincil kaynaklarla desteklenmiştir.

Osmanlıca Divanî hattı ile yazılmış bulunan Mühimme hükümleri; kimi metin içerisinde işlenmiş, kiminin içeriği değerlendirilerek kaynak gösterilmiştir. Gerek duyulan kimi hükümlerin ise günümüz Türkçesi ile özeti ve ana teması verilmiştir. Konunun akışı içerisinde uygun olan yerlerde, anlaşılmasını kolaylaştırmak amacı ile hükümler sadeleştirilmiştir. Yine bu çerçevede değerlendirmeler ve çıkarsamalar yapılmıştır.

Mühimme Defterlerini kaynak gösterirken şu sıra izlenmiştir:

- i. Mühimme Defteri numarası,
- ii. sayfa numarası,

- iii. hüküm numarası,
- iv. hükmün yazıldığı hicrî tarih ve miladi karşılığı verilmiştir (Örnek: Mühimme;6,206,445, 26 Ra. 972 /01.11.1564).

İkincil kaynaklardan yapılan alıntılar birincil kaynakların temasını tamamlar, destekler veya pekiştirir nitelikte, kaynak verilerek değerlendirilmiştir.

ARŞİV VE LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu çalışmanın omurgasını Osmanlı Arşivi belge koleksiyonlarından biri olan Mühimme Defterleri oluşturmuştur.

Fert ve toplum, devlet ve medeniyet olarak gelişmek ve ilerlemek amacıyla işgücü göçünün pek çok yönden etkilediği nüfus yapısını ve niteliğini doğru tanımak, isabetli değerlendirmek ve bu işgücü hareketliliğinden etkilenen nüfusun maruz kalacağı sosyal, kültürel, idari ve ekonomik problemlere çözümler üretmek, bu çözümlerin etkisiyle toplumsal gelişmeyi sağlıklı bir anlayışla daha iyi bir düzeye çıkarabilmek düşüncesiyle bu tarihi geçmişten ve bu özgün kaynaktan yararlanmak mümkündür.

Bu düşünce ile 6, 23, 24, 31, 35, 42, 76, 79 ve 85 numaralı Mühimme Defterleri'nden Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda işgücü göçü örnekleri ele alınmış ve birbiriyle ilgisi olan ve tamamlayan hükümler değerlendirilmiştir. Bu hükümler ile ilgili tamamlayıcı ve aydınlatıcı bilgiler ikincil kaynaklardan yararlanılarak arz edilmiştir.

LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

İşgücü ile ilgili olarak bir ülkede insan sayısı, potansiyel emek arzını, yani potansiyel emek gücünü ifade ederken bu durum sırasıyla nüfus miktarını, çalışma çağındaki nüfusu ve işgücüne katılma oranlarını belirler. Fiili emek arzını ise, istihdam düzeyi ve istihdam oranı belirler. Bir ülkenin ekonomik gelişmesinde sermaye, müteşebbis, toprak gibi üretim faktörlerinden biri olan emek gücünü tümüyle üretime katabilmek için istihdam düzeyini işgücü düzeyine yaklaştırmak amacı güdüdür (Murat,2007, s. 167).

İşgücü ile ilgili pek çok mesele vardır. Bunlar zaman ve nesiller boyunca sosyal, siyasal ve ekonomik, bireysel ya da toplumsal ihtiyaçlar ve zorunluluklar çerçevesinde emek

arz ve talebinde mekân, bölge, ülke, ücret, vasıf ve daha pek çok yönde değişikliklere yol açar (Zaim, 1990, s.148-149). İşgücünü yeni şartlara uyum sağlamaya yöneltir. Bu durumu, yine bu araştırmada da görmek mümkündür. Konumuz olan işgücü göçü, emek arz ve talebinde ve belirtilen şartlarda değişikliğe ve yeniliğe yol açmaktadır.

Konuyla ilgili günümüzde genel geçerliliğe sahip bir göç veya işgücü göçü teorisi bulunmamaktadır. Bunun temel nedeninin göçe yol açan sebeplerin farklı oluşunda yattığı açıktır. Gerçekten göç sebepleri ekonomik olduğu kadar, sosyal ve/veya kültürel, ailevi olduğu kadar siyasi -hatta dini-olabiliyor. Batı literatüründe en yaygın "göç kanunları" olarak bilinen Ravenstein'in kendi adıyla anılan teorisi evrensel bir kavrayıştan mahrumdur (Gezgin, 1991, s. 31). İbn Haldun'un göçebelik ve hadarilik teorisi ise göç ve işgücü göçünün etkileri, ferdin ve toplumun şekillenmesine etkileri bakımından incelenmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir teoridir (Erdem, 1993).

İşgücü göçünün çıkış ve varış yerleri emek piyasaları (Dustmann, Fabbri ve Preston, 2005) üzerinde pek çok etkilerinin olduğu bilinmektedir. Çıkış yerinde nitelikli işgücü kaybı ve buna bağlı olarak nitelikli işgücü talebi oluştururken yine buna bağlı olarak ücretlerde hareketlilik yaşanırken varış yerinde de emek piyasasına girerek işgücü ve ücretlerde hareketliliğe yol açar (Broussard, 2017). Büyük ihtimalle bir miktar işgücünün bu mekândaki emek piyasasını terk ederek başka yerlere göçüne de sebep olabilir. Aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik ve idari-siyasal etkileşime ve dinamizme yol açar.

İşgücü göçü her ne kadar ekonomik karakterli bir olay olsa da bunun analiz edilmesinde ve teorileştirilmesinde sadece ekonomik faktörlere yer veren görüşler olduğu kadar ekonomi-dışı faktörlerin ağırlık kazandığı görüşler de vardır (Gezgin, 1991, s. 33). Bu anlamda başlıca göç teorileri; Dengeli Büyüme Teorisi, Merkez-Çevre Teorisi, Sosyal Sistemler Teorisi ve bunlara getirilen eleştiriler olarak sayılmaktadır (Gezgin, 1991, s. 35-42).

İkincil kaynaklardan Barkan (1943; 1964), Braudel (1990), Cezar (1965), Akdağ (1975), Arslan (2001), Emecen (1990), Faroqhi (1994), McGowan (1983) gibi araştırmacılar bu dönemi sosyal, ekonomik, siyasi-idari boyutları ile her biri kendi ilgi alanında ele almışlardır. Anılan çalışmalarında kimi göç ve işgücü göçünü ele almış iken kimi de yerine göre kısmen değinmişlerdir.

Bu dönemi, işgücü-emek göçü bakış açısı ile ele alanların sayısı çok azdır. Bu araştırmada, Osmanlı Devleti'nin idari yapılanmasında birinci derecede önemli bir kaynak olan Mühimme Defterleri esas alınarak bu alanda özgün ve asli kaynaklara inilerek işgücü mobilitesi tespit edilmeye gayret edildi.

Bu çalışmada yararlanılan Murat (2007a; 2007b), Dustmann ve arkadaşları (2005), Lee (2017), Gezgin (1991), Koçak ve Gündüz (2016), Özcan (2017), Parlak ve Yıldırım (2005), Weerdet ve Hirvonen (2016) ve Zaim (1990) gibi araştırmacılar işgücü göçünün çeşitli boyutları ile ilgilenmişlerdir. Bütün bu kaynaklardan, yine bu çalışmanın omurgasını oluşturan verileri günümüz araştırmacısının ve okuyucusunun ilgisine arz etmek üzere tamamlayıcı ve aydınlatıcı nitelikte kaynaklar olarak yararlanıldı.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Burada konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak arzusuyla araştırmanın ana çerçevesini oluşturan konunun etrafında döndüğü göç, işgücü göçü, tımar sistemi ve sipahi ordu-su ile ilgili akademik kısa bilgi arz edilecektir.

Göç

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç kavramından bahsedildiğinde ilk akla gelen, bireylerin ya da kitlelerin coğrafi anlamda çeşitli riskleri göze alarak (Weerdet ve Hirvonen, 2016) geçici ya da kalıcı olarak yer değiştirmeleridir. Çağımızda küreselleşme süreci göç çağı olarak adlandırılmaktadır. Birçok açıdan insan mobilitesinin en hızlı ve en yüksek düzeyde olduğu çağlardan biridir (Dedeoğlu, 2018, s. 37). Bu yorumu ele aldığımız dönem için de söylemek mümkündür. Her dönemde bu denli hızlı ve akıcı olan göçte çeşitli disiplinlerin farklı bilimsel yaklaşımları sebebiyle göç tanımları da farklılık göstermektedir. Coğrafyacılar, zaman ve mekân açısından göçü ele alırken, sosyologlar bu hareketliliğin sonuçlarına önem vermektedir. Psikologlar bireysel ve sosyo-psikolojik etkileri üzerinde çalışmaktadır. Ekonomistler ise göçün ekonomik etkileri üzerinde durmaktadır. Sosyal politikacılar, göçün yönüne ve göçenlerin demografik durumuna göre çözüm üretme ve çalışma gereği duymaktadır. Çalışma ekonomistleri çalışma hayatına, işgücü ve talebine, ücretlere ve emek piyasalarına etkisi üzerine yoğunlaşırlar. Siyaset bilimciler yer değiştiren insanların ve bu hareketliliğin doğurduğu

sorunların çözümü ve yönetilmesi üzerinde durmaktadır. Anlaşıldığı üzere disiplinler arası bir konu olan göç ile ilgili tek bir tanımda uzlaşmak zordur. Sınıflandırmaların çoğunluğu, hareketin gerçekleştiği alan birimleri arasındaki uzaklık kriterini temel almaktadır. Uzaklık kriterine dayanarak iç ve dış göçten söz edilebilir (Özcan, 2017, s. 186).

Bir başka açıdan bakıldığında göç kararını almaya yönelten sosyal, ekonomik, idari-siyasi, iç ve dış çevresel etkenler yanında psikolojik alt zeminin de olması (Lucas, 2005) gerekir. Kendiliğinden oluşan bir karar olmayacağı söylenebilir.

Nüfusun hacmine ve yapısına, doğumlar ve ölümlerin yanı sıra etki eden en önemli faktörlerden biri de göçlerdir. Değişik nedenlerle ortaya çıkan göç hareketlerinde daimi olarak yerleşme söz konusudur. Ancak, ikametgâh değişikliklerini ve daimi olarak yerleşmeyi gerektirse bile aynı kent, kasaba ve köy içindeki evden eve taşınmalar, yöresel hareketler olarak göç istatistiklerinde yer almaz (Murat, 2007b, s. 92–93).

Bireysel veya kitlesel olarak da yapılabilen göçlerin en önemli unsurları; kalıcı mekân değişikliklerine yol açması, kalıcı veya en azından belli bir süreyi kapsayıcı olarak fiziki mekân değişiklikleridir (Murat, 2007a, s. 93).

Göç hareketlerini itici ve çekici etkenlere dayanarak açıklamış olan Lee, bireylerin çıkış ve varış noktalarındaki olumlu ve olumsuz unsurların etkisi üzerinde durmuştur (Çağlayan, 2006, s. 72). Lee'ye mal edilen bu açıklamayı, göç konusuna eğilmiş birçok araştırmacının dile getirdiğini söylemek mümkündür. Lee'nin buradaki farkı bu konuyu bir sistem çerçevesinde dile getirmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Her göç sürecinin bir çıkış ve bir varış noktası ile karakterize edilebileceğini belirten Lee, göç kararında ve göç sürecinde etkili olan faktörleri dört başlıkta özetlemiştir (Lee, 1969, s. 285). Çıkış yerine ilişkin faktörler, varış yerine ilişkin faktörler, araya giren engeller ve bireysel faktörler.

İtme-çekme teorisinin temel bileşenlerini yukarıdaki şekilde açıklayan Lee'ye göre göçe etki eden faktörler pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üç kategoride ele alınmalıdır. Bireylerin çıkış noktalarında kalmalarını sağlayan faktörler pozitif (+), bireyleri

göç etmeye yönlendiren faktörler negatif (-) ve bireylerin göç kararı üzerinde olumlu ya da olumsuz bir etkisi olmayan faktörler de nötr (o) faktörler olarak ele alınmaktadır. Varış noktaları için de benzer faktörlerin geçerli olduğu düşünülmektedir (Özcan, 2017, s. 192).

Bu çalışmanın zamansal ortamı olan 1564-1611 yılları arasında olduğu gibi göç konusu yol açtığı etkilerden dolayı, bilimin en ilgi çekici konularından biri olmaya devam etmektedir. Göç konusu, nedenleri ve sonuçları itibariyle çok boyutlu olarak değerlendirilmesi gereken bir sosyal, ekonomik ve yönetsel sorundur. Nedenleri ve sonuçları yanında etkilediği toplumlar açısından da tartışılması gereklidir. Göç sadece göç edenleri değil, göç edilen yerde bulunan yerleşik toplumları da etkilemektedir (Koçak ve Gündüz, 2016, s. 67). Bu etki yukarıda belirtildiği üzere çok yönlü olup çalışma hayatını, emek piyasalarını, işgücü niteliklerini ücretleri, toplumsal gerilemeyi ve gelişmeyi de içermektedir.

Aynı şekilde ailelerin dağılması, toplumsal bağların kopması, emek piyasalarının etkilenebilmesi, işgücü göçü, beyin göçü, eğitim ve mesleki gelişim, ayrımcılık, katılım, dini ve kültürel çatışmalar ve birçok durum göç ve göçmen konusu ile ortaya çıkmaktadır. (Koçak ve Gündüz, 2016, s. 67).

Tımar' Sistemi

Tımar geniş anlamıyla belli bir yere ait vergi gelirlerinden bir kısmının hükümdar tarafından "havale" suretiyle bir şahsa tahsis ve tevcihi demektir. Bir takım görevler karşılığı idarecilere ve sipahilere sınırı belli bir toprak parçasından elde edilen gelirin tahsis edilmesi olan bu sistemde devlet gelirlerinin tahsilini garanti altına alabilmek için sipahiye o yer ve halkı üzerinde birtakım yetkiler bağışlamış olduğu dikkat çekmektedir. Devlet tımar sistemine bağlı yerlerde toprağın mülkiyet hakkını elinde tutmasına rağmen, toprak üzerinde sipahinin kanun ve teamüllerle yerleşmiş birtakım haklarının varlığını kabul etmiştir. Değerli ilim adamı Barkan'ın öz tanımı ile; "Osmanlı imparatorluğunda geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara, muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil selahiyeti ile

1 Farsça kökenli olan tımar terimi, bu dilde acı, ızdırap, sadakat ve bakım anlamlarına gelmektedir. Rumcadaki *timarion* Osmanlıcadan geçmiş bir kelimedir (Acun, 2002, s. 899).

birlikte tahsis edilmiş olan vergi kaynaklarına ve bu arada bilhassa defter yazılarındaki senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere verilen isimdir” (Arslan, 2001, s. 59; Barkan, 1972, s. 286).

Osmanlıların Rumeli ve Balkanlar'da ilerlemesi için gerekli olan teşkilatı ve itici gücü tımar sistemi ile birlikte sipahi ordusunun sağladığı söylenebilir. Bu çerçevede tahrirler, tımar sisteminin uygulandığı yerlerde yapılan nüfus ve vergilendirilebilir kaynakları tespit için yapılan sayımlardır. Tahrir yapmanın asıl amacı, nüfus ve gelir kaynaklarını tespit etmek ve bunları devlet görevlilerine, şahıslara ve vakıflara, hizmetleri karşılığında, maaş mülk ve gelir olarak dağıtmaktı. Gelirlerin bu yolla dağıtımı, Osmanlılara, direk merkezi hazineden ödeme yapmaksızın, ordu beslemelerini, topluma her türlü sosyal hizmetler götürmelerini kolaylaştırıyordu (Acun, 2002, s. 901–902; Doğan, 2011, s. 23).

Fonksiyonlarına göre tımarlar; *has*, *zeamet* ve tımar olarak üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar arasından *has*ların, *havass-i hümayun* ve *havass-i vüzer*a ve *ümera* olmak üzere iki türü bulunmaktadır. *Havass-i hümayun* Sultan'a ait olmasıyla diğer kategorilerden ayrılmaktadır. En zengin ve güvenilir gelir kaynakları Sultan için bu kategoride toplanmıştır. *Havass-i vüzer*a ve *ümera* ise, yüksek rütbeli devlet görevlilerine, beylerbeyi, sancak beyi gibi eyalet yöneticilerine tahsis edilmiştir (Acun, 2002, s. 902; Doğan, 2011, s. 2–3).

Zeamet kategorisindeki tımarlar ise gelirleri yirmi bin ile yüz bin akçe arasında olup yüksek rütbelilere ve devlet görevlilerine veya savaşta yararlık göstermiş olanlara tahsis edilmiş dirliklerden oluşurdu. Bu gelirler bir tür hizmet karşılığı alınan ücret niteliğindedir. Normal tımar ise geliri yirmi bin ile üç bin akçe arasında olup askeri yükümlülük karşılığı olarak sipahiye tahsis edilen dirlikleri ifade eder. Bu türün yaygın olmasından dolayı sisteme isim olmuştur (Sencer, 1984, s. 22).

Sipahi Ordusu

Tımarlı sipahiler, tasarruf etmekte oldukları tımarın geliri düzeyinde ve belirlenen kurallar içerisinde seferlere katılmak mecburiyetindeydiler. Bu kurallar, sistemin başlangıcından beri var olup uygulanmıştı. Buna göre, geliri 1,000 akçe veya 2,000 akçeye kadar olan tımar sahibi, silahlı olarak sefere katılmak zorundaydı. Tımarlı sipahi sefer

esnasında ihtiyacı olan bütün araç-gereçleri ve yiyeceğini kendisi sağlamak ve sefere getirmekle yükümlüydü (Acun, 2002, s. 902).

BULGULAR

Araştırma sonucu elde edilen bulgular aşağıdaki alt başlıklar altında ele alınmıştır. Bunları; yerinde üretim kuralını bozan çiftbozan halkın göçü, iş arama arzusuyla yerinden göçenler, tarımsal alan yetersizliğinin yol açtığı işgücü göçleri ve köylere sonradan gelenlerin yol açtığı işgücü göçü alt başlıkları olarak belirtmek mümkündür.

Bu bulguların ortak yanı belirtilen sebeplerle işgücünün yer değiştirmesine yol açmış olmasıdır. Kiminin sonuçları belgelerde belirtilmiş iken kimi sonuçları da araştırmacı yorum yaparak çıkarsamak durumunda kalmıştır.

YERİNDE ÜRETİM KURALI VE ÇİFTBOZAN RE'ÂYÂ GÖÇÜ

Tımar ile ilgili açıklamadan da anlaşılacağı üzere tımar sisteminin temelinde tarımsal üretimi, toprakların işlenmesini, vergi toplanmasını ve asker yetiştirilmesini teşvik edici bir temel amacın olduğu görülmektedir. Bu amacın devamlı canlı kalması ve sistemin iyi bir şekilde işleyebilmesi için de şüphesiz yaptırım gücü olan bazı hususların varlığına ihtiyaç vardır. Köylüyü toprağa bağlayarak devamlı işlenmesini sağlamaya yarayacak bağlayıcı kural ve şart anlamında reayanın üç yıl süreyle ekmediği toprağı, sipahinin başkasına verme yetkisinin bulunuşu ve kendisine işlemek üzere verilen devlet-hazine arazisini terk edip başka işle uğraşandan çiftbozan resminin alınması kuralı zikredilebilir (Cezar, 1965, s. 41–42).

Çiftbozan Resmi

Köylünün geçim kaynakları hayvancılıkla birlikte tarımdı. Tımar sistemi içerisinde reaya kendisine tahsis edilen toprağı işliyor ve vergisini sipahiye veriyordu. Böylece köy hayatı, genelde istikrar içindeydi (Akdağ, 1975, s. 46–50). Sadece tarımsal hayattan kopan çiftbozan grupları bir istikrarsızlık ve güvensizlik unsuru olmuşlardı. Bazı köyler ise tarım dışında ulaştırma hizmetleriyle, madencilik ve tuzlacılık gibi görevlerle meşgul idiler. Bunlar bu hizmetleri karşılığında bazı örfi vergilerden muaf idiler (Tabakoğlu, 1994, s. 155).

Bu çerçevede Kanuni Sultan Süleyman devrine ait arazi kanunnamelerinde çiftbozan reayadan alınacak vergi "çiftbozan resmi" diye zikredilmiştir (Barkan, 1943, s. 288; Cezar, 1965, s. 41–42). Çiftbozan halkın işgücü göçü sosyal, ekonomik ve mali disiplin açısından önem arz etmektedir. Çiftbozan resmi, bir yerin boş kalmasından dolayı uğranılacak vergi zararının karşılığı olarak alınıyordu. Bu bakımdan arazi kanun-nâmelerinde açık bir ifade ile belirtildiği üzere çiftbozan reâyanın toprağını terk edişinin üzerinden on seneden fazla zaman geçmemişse sipahinin o adamı getirip toprağına yerleştirmesi, yetkisi kapsamındaydı (Barkan, 1943, s. 264; Cezar, 1965, s. 41–42).

Çiftbozan re'âyânın işgücü göçüne örnek olarak aşağıda yer alan bilgiler önem arz etmektedir. III. Murad (982-1003 (1574-1595) (Arslan, 2001, s. 12) devrine ait bir kanunnamede verginin gerekçesi aşağı yukarı aynı tarzda açıklanır ama vergide miktarca biraz daha fazlalık vardır: "Ve çok re'âya sipaha raiyyet kaydolunub mahsule bağlandıktan sonra kimi ağaç yapıcı ve çanak ve çömlekçi ve balıkçı ve değirmenci ve taşçı olub ve kimi rençberlik edüb vesair vecihle kâr ve kisbe meşgul olub zira'at ve hiraselerin terk eyledikleriyle aşâr ve rüsûmlarından sipahi nesne almayub gadr olduğu ecilden çiftbozan diyü anın gibilerin fukarasından ber-vech-i nakid seksener akçe ve ağniyasından yüz yigirmişer akçe aluna geldiği sebebden defteri cedid-i hakanîde dahi ol-vecih üzere kayd olundu." Arazi kanun-nâmelerinde açık bir ifade ile belirtildiği üzere çiftbozan reâyanın toprağını terk edişinin üzerinden on seneden fazla zaman geçmemişse sipahinin o adamı getirip toprağına oturabilmesi yetkisi kapsamındaydı (Arslan, 2001, s. 205–206; Barkan, 1943, s. 264; Cezar, 1965, s. 41–42).

Çiftbozan resmi ile ilgili kanunnâme, hüküm ve fermanlar incelenince devletin böyle bir vergiyi tahsilde temel amacının, reayayı her ne şekilde olursa olsun toprağına bağlamak değil, tarım alanında çalışanlardan çıkacak cebelü² miktarının veya cebelü yetiştirecek olan dirlik sahibi tımarlı sipahinin elde edeceği ürün miktarının azalmasını önlemek olduğu anlaşılmaktadır. Çiftbozan akçesi alınmasında köylünün işsiz güçsüz dolaşmasını önlemenin yanı sıra toprağın boş kalmasını önleme amacı güdüldüğünden çiftbozan kimse ticaret yapsa veya başka bir mesleğe geçiş yapsa veya kendisine

2 Cebelü: Tımar ve ze'amet sahiplerinin sefer olduğunda kendilerinden başka sefere götürmeye mecbur oldukları savaşçılara verilen addı. Silahlı ve donanımlı asker demektir. Bunlar zırh giydikleri için bu ismi almışlardı. Aynı zamanda tımar adayı sayılırlardı. Savaşlarda yararlık gösterenlere boşalmış tımarlar tevcih olunurdu (Pakalın, 1971, s. 264–265).

ait yeri bırakıp başka tarafta ziraat ederek kendisine ait yerin boş kalmasına sebep olsa böylelerinden çiftbozan resmi alınırdı (Barkan, 1943, s. 288–312; Cezar, 1965, s. 45).

Cazip Meslekler

Yukarıda anılan kaynakta (Arslan, 2001, s. 205–206; Barkan, 1943, s. 264; Cezar, 1965, s. 41–42) verilen belgede dikkat çekici olan husus, çiftbozan reayanın çağın sanayi kolları sayılabilecek çeşitli zanaat dallarına yönelmiş olmasıdır. Bir anlamda tarım ekonomisinden küçük sanayi ekonomisine bir işgücü kayışı gözlenmektedir. Zanaat mesleklerinin çekme etkisine sahip olduğu söylenebilir. Aynı zamanda mesleklerde değişim ve dönüşüm yaşandığı ifade edilebilir.

Bu dönemde cazip meslekler ağaç yapıcılık, çanak- çömlekçilik, balıkçılık, değirmencilik, taşçılık, rençberlik olarak sayılmaktadır (Arslan, 2001, s. 205–206; Barkan, 1943, s. 264; Cezar, 1965, s. 41–42). Çiftçilikten ya da tarım işçiliğinden sanayi- zanaat çalışma alanlarına geçişin altında çiftçilikten elde edilecek ücretin, gelir ve kazancın yeterli olmaması yatabileceği gibi bu sayılan mesleklerin hem itibarının yüksek, hem de ücret, gelir ve kazancının önemli oranda yüksek olması gerçeği yatabilir. Sonraki asırlarda da görüleceği gibi (Makal, 2001, s. 115) bu dönemde de tarım sektöründe ücretlerin yetersizliğinden söz edilebilir. Gözde meslekler olarak ifade edilebilecek olan bazı mesleklerde ücretlerin nisbeten yüksek olması bu mesleklerin çekici olmasında etkili olabilir.

Bu çerçevede göçebe yörükler herhangi bir toprak parçasını işleyip ekmeleri durumunda, daha sonra orasını terk edip başka bir yere gitmeleri halinde kendileri kanunlar çerçevesinde gezici kabul edildiklerinden bunlardan çiftbozan resmi alınmazdı (Barkan, 1943, s. 288; Cezar, 1965, s. 41–42).

Bu çerçevede her ne kadar yukarıda anlattığımız şekilde göçler, geçmişte ve örneğimizde medeniyetlerin gelişme ve yükselmesinde aktif rol almışsa da bu medeniyetlerin bekâsı ve yükselmesi bir yere yerleşerek orasını mamur ve abadan kılan, teknik, sosyal, iktisadi ve ahlaki-kültürel gelişmesini inşâ eden insanın ferdi ve sosyal yapısına bağlıdır. Çünkü medeniyetler ve kültürler ferdi üretimle birlikte bu fertlerin birbirinden bağımsız veya bağımlı bir tarzda katkıda bulunduğu sosyal yapı ve sosyal çevrenin tüzel kişiliğinin ürünüdür.

Yerinde üretim kuralı, mülk topraklarda geçerli olmayıp devlet arazisi iken kişinin işletmesine ve tasarrufuna bırakılmış topraklarda geçerliydi. Bu kuralın konulmasından birden fazla amacın gerçekleşmesi beklenmiş olabilir: Üretim artışını sağlamak, üretimin devamlılığını sağlamak, vergi toplamak ve vergi gelirlerinin devamlılığını sağlamak, sipahinin bundan elde ettiği gelirin korunarak kesilmesinin ve eksilmesinin önlenmesini sağlamak gibi. Yine dengeli gelir dağılımının sürdürülmesi, işsizlik ve yoksullukla baş edebilme amaçlanmış olabilir. Ayrıca önceki deneyimlerden yola çıkarak yöneticilerce bilinen; toprağı terk edip iş arayışına girenlerin yol açacağı sorunların önlenmesi, tımarlı sipahi çıkarmak ve buna bağlı olarak devletin ve ordunun savaşı miktarını hedeflenen düzeyde tutmak, savaş yeteneğini korumak ve geliştirmek gibi beklentiler amaçlanmış olabilir.

İŞ ARAMA ARZUSUYLA EMEK GÖÇÜ

Çağımızda gelişmiş bölgelere işgücü göçünü, bulunduğu bölgede arzuladığı nitelik ve ücret düzeyinde iş bulamayanların oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Yine göçmenlerin büyük miktarını işgücü göçü oluşturmaktadır. Ele aldığımız dönemde de benzer bir manzara ile karşılaşmaktayız.

Bu çerçevede Braudel'in görüşüne göre Akdeniz tipi bir tarım toplumunda başlıca işgücü kaynağını genellikle dağlık bölgelerde yaşayan insanlar oluştururdu. O günlerdeki haliyle tarım, ekim ve hayvancılıkla geçinebilecek insan sayısı sınırlı olduğundan fazla nüfus başka yerlerde iş aramak zorundaydı. Braudel'in ifade ettiği gibi; Madrid'e gelen Galiçyalı sucular, Cenova'da iş bulan İtalya'daki Bergamololu dok işçileri, Massif Central'dan Provence'a gelen hasat işçileri, dağlıların mevsimlik ya da sürekli işgücü göçü içinde yer alıyordu (Braudel, 1990, s. 39-41). Buradan yola çıkarak işgücü hareketliliğinin sadece Osmanlı coğrafyası ile sınırlı olmadığını söylemek mümkündür.

Osmanlı'da Arnavutların durumu yukardakine benzemektedir. Aşağıda verilen hükümlerde geçtiği gibi iş bulmak için Rumeli'nden Osmanlı ülkesinin Anadolu ve İstanbul kesimlerine gelen Arnavutların ırgatlık yanında muhtelif zanaat, çeşitli hizmetleri görme ve paralı askerlik gibi becerileri vardı. 16. yüzyıl sonlarında ve 17. yüzyıl başlarında Arnavutlar çok daha uzak yerlere göç etmişlerdi. Birçoğu Osmanlı ileri gelenlerinin İstanbul ve çevresindeki evlerinde ve köylerdeki malikanelerde iş bulmuştu.

Bazıları İstanbul boğazını ya da Marmara Denizini geçerek yeniçerilere ve askeriyeeye ait topraklarda iş bulmuştu (Mühimme;76,88,220.1016/1607-08; Mühimme;79,249,623.1019/1610-11). Şüphesiz iş aramaya yönelik işgücü hareketliliğini sürdürenler sadece bunlar değildir. Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan bütün kavim ve toplulukların bünyesinde benzeri göçler yaşanıyordu. Ege ve Akdeniz sahillerinden iş bulma arzusuyla Cezayir korsanlarına katılan binlerce levent, bilindiği gibi daha sonra bu işin de cazibesini yitirmesi neticesinde bu kez ülke içerisinde sorun olmaya başlayacaktır (Cezar, 1965).

Yine Barkan bir çalışmasında; 16.asrın ikinci yarısında nüfusu sekiz yüz bine yaklaşmış bir dev şehir olarak değerlendirdiği İstanbul'un iâşesi ile ilgili değerlendirmesinde; bütün Karadeniz ticaretinin, Romanya ve Tuna boyu bölgeleri ile Rumeli sancaklarının ürünlerinin kesin olarak bu şehre aktığından bahseder. Bu durumda bu mahsuller ile birlikte bu bölgelerden İstanbul'a çeşitli niteliklerde işgücünün de akmış olması kesinlik arz etmektedir (Barkan, 1964, s. 17).

Bir adalet-nâmede belirtildiğine göre kendi çiftliklerini kurmak isteyen zenginler genellikle, başka yerlerden getirttikleri hizmetkârlarına, köylülere kötü davranmalarını emreder, onları korkutarak yerlerini terk etmelerini sağlayarak topraklarını genişletirdi. Osmanlı merkezi yönetimi, bu yanlış gelişmeyi önlemeye çalıştığından, silahlı hizmetkâr olarak kullanılabilir kişilerin getirilmesinin denetim altına alınmasını ve mümkün olduğu ölçüde engellenmesini, bir politika olarak uygulamıştır (Mühimme;23,58,122.981/23.10.1573). Bu hareketlilikte belirleyici faktörün dinî öge olmadığı açıktır. Buna örnek verilecek olursa; Müslüman olan Kuzeybatı Anadolu'ya göre dini duyarlılığın çok daha büyük önem taşıdığı yeni fethedilen Kıbrıs'a, Orta Anadolu'dan getirilen Hristiyan nüfus ve işgücünün yerleştirilmesinden söz edilebilir (Faroqhi, 1994, s. 333).

Rodoscuk'a Zanaatkâr İşgücü Göçü

İş aramaya yönelik bir göç örneği de Trakya'da bir adı da Rodoscuk olan Tekirdağ kentidir (Ekin, 2015). Bu kentteki balmumu atölyelerinde bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Tesalya'dan gelen zanaatkârlar çalışırdı. Benzeri göçler Batı Anadolu'da da gözlenmiştir. Manisa yakınında, Saruhan sancağında bulunan Akhisar kentinde, 16. yüzyılın

son yıllarına kadar yalnızca Müslümanlar yaşardı (Mühimme; 31,229,507.985/1577-78). Ancak kent yakınlarında ticari amaçlı bahçeciliğin yayılması, gayr-ı müslim işgücü akınına yol açmıştı. Ne var ki kaynağımızda söz konusu ücretli tarım işçilerinin nereden geldiği belirtilmemiştir. Ancak bu kişilerin göçmen işgücü kaynağını oluşturan Ege adalarından gelmiş olması ihtimali yüksektir (Faroqhi, 1994, s. 334).

Rumeli'den Şirvân'a Madenci İşgücü Gönderilmesi

Bu dönemde işgücü hareketliliğine bir başka örnek, Şirvan'a madenci gönderilmesi ile ilgilidir. Şirvan'daki gümüş madenlerinde çalıştırılmak üzere talep edilen madencilerin Rumeli'den, gerekli âlet ve edevât ile Sinan Çavuş eşliğinde gönderildiği; madencilerin istihdamından sonra ne kadar maden çıkarıldığı, maden ocağında altın, bakır ve demir madenleri olup olmadığı hususlarının ayrıntılı olarak arz edilmesini buyuran, numunelerinin de gönderilmesini isteyen ve Şirvan muhafazasındaki Osman Paşa'ya yazılmış olan bu hüküm ayrıca yol boyunca madencilerin güvenliklerinin sağlanması için yol üzerinde bulunan beylere yazılmıştır (Mühimme; 42,h.382-383.20 B 989/20.08.1591; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993, s. 6-8).

Bu belgeden devletin batı bölgesinden doğudaki Şirvân'a nitelikli işgücünün transfer edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı topraklarında birbirinden uzak iki yerde Şirvân adında vilayet-eyalet vardı. Bunlardan biri bugünkü Siirt ilimize bağlı bir ilçedir. Belgede belirtilen tarihte burası bir eyaletti. Ancak bu hükmün Osman Paşa'ya (Allahverdi, 2013 s. 40; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993, s. 6-8) yazılmış olması ile bu yerin Azerbaycan dahilinde olan Şirvân olduğu pekişmektedir. Çünkü bu tarihte Osman Paşa, bugünkü Azerbaycan'ın Hazar Denizi sahillerine yakın bölgede bulunan Şirvân'da beylerbeyidir.

O günün yol ve ulaşım şartları göz önüne alınarak Şirvan'a gönderilen bu nitelikli işgücünün can güvenliği düşünülmüştür. Yol, can ve seyahat güvenliğinin sağlanması sorumluluğu yol boyunca görevde bulunan beylere yüklenmiştir. Yine buradan çıkarılacak madenlerin gümüş, altın, bakır ve demir olma ihtimali üzerinde durulmaktadır. Hangi madenler olduğunun ayrıntılı bildirilmesi istenmiş olduğu gibi numunelerinin de İstanbul'a gönderilmesi ferman buyrulmuştur.

TARIM ALANI YETERSİZLİĞİNİN YOL AÇTIĞI İŞGÜCÜ GÖÇÜ

Bu dönemleri ele alan kaynaklar, Osmanlı köy kesiminin, Selçuklu köy kesiminin devamı olduğunu belirtir. Yalnızca Osmanlı toplumunda yerleşik hayat daha belirgin hale gelmiştir. Özellikle Timur'un Anadolu'da yol açtığı kargaşa ve bunalım atlatıldıktan sonra XV. yüzyılda nispeten konar-göçerlik giderek önemini kaybetmekle birlikte yaylak geleneği, özellikle hayvancılık açısından varlığını sürdürmüştür (Akdağ, 1975, s. 46–50).

Tarım kadar hayvancılık için de geniş arazilerin ve otlakların önemi bu dönemde oldukça büyüktür. Bu dönemde nüfusun çağımıza göre nispeten yoğunluk ve sayıca azlığına rağmen tarımsal alanların ve otlak yerlerinin yetersizliği söz konusudur. Bu da insanlar arasında anlaşmazlıklara ve göçlere yol açabilmektedir.

Bu anlamda bir göç sebebi olarak bütün Osmanlı topraklarında karşılaşılan atıl ve boş yerlerin alabildiğine geniş olmasına rağmen kimi yerlerde arazinin yerleşik reayaya yetmemesinden kaynaklanan yer değiştirmeler dikkat çekicidir.

Bu dönemde henüz tarımda makineleşme ve etkileri insanlığın gündemini işgal etmemektedir. Sonraki asırlarda özellikle 19. asır ve sonrasında makineleşme ile birlikte tarımda ürün elde etme tekniklerinde ve tarım alanları ile ilgili hızlı gelişmeler yaşanmıştır. Bunların yanı sıra işgücünün niteliğinde ve ücretlerde de gelişmeler olur (Makal, 2001). Araştırma konusu bu dönemde genel olarak nüfus yoğunluğu kilometrekareye düşen insan sayısı bakımından oldukça yetersizdir. Kimi yerlerde nüfus fazlalığından dolayı toprak paylaşımında ve işletilmesinde anlaşmazlıklar yaşanarak buradaki insanlar yerlerini ve yurtlarını bırakıp başka yer ve yurtlara göç etmek durumunda kalmıştır. Aşağıda verilen örnekler bu durumu aydınlığa kavuşturmaktadır:

Alucra'da İşgücü Sirkülasyonu

Bir diğer işgücü hareketliliği sebebi ise huzuru kaçanların yerlerini terk etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Karahisar-ı Şarki³ beyine ve kâdısına yazılmış olan hükümdede; "Alucra diye bilinen köy halkı, Akkoyunlular zamanından beri ana yol üzerinde

3 16. yüzyılın başında küçük ölçekli bir Anadolu şehri özelliği kazanan Karahisar-ı Şarki 1530 tarihli (TD 387) tahrir defterinde "Kazâ-i Karahisar-ı Şarki, Nefs-i Karahisar-ı Şarki" olarak yazılmış, yine Müslüman ve zimmi cemaatler şeklinde kaydedilmiştir (Kıvrım, 2015).

sakindir. Gelen-geçen yolculardan rahatsız olduklarından köylerinden göçüp uzak yerlere yerleşmişler. Bu sebeple yollar تنها kalıp kış günlerinde yolcular konaklama yeri bulmakta oldukça zorluk çekmektedir, yazın ise çalılık ve çöl haline geldiğinden yol kesiciler, yolları kesip gelen geçene büyük sıkıntı verirler," denilmiştir.

Devamında bu yerler için; "gayet korkulu yerler olup bundan önce fermân-ı şerif gelmiş olup adı geçen köyden firar edenleri yerli yerlerine getirerek burayı şenletip imarlı hale getiresin diye ferman yazıldığından reayayı uyararak yerli yerinde iskân etmeleri" istenmiştir. Bu yazının devamında "Adı geçen köyün toprağını başka köylerden kimseler tutup ziraat etmekle kendilerine yeterli olacak yerleri ve toprakları kalmadığından yerlerini terk etmişlerdir," diye farklı bir göç sebebi dile getirilmiştir. "Toprağa şiddetle ihtiyaçları olduğundan şenletmeye gücü olmayıp dışarıdan gelenlerce kullanılan yerlerini şenletmek için tekrar köyün eski reayasına bağışlanması halinde yol şenleneceği gibi reaya da güvenlik üzere huzurlu olur ve rahat eder," diye bey tarafından çözüm içerecek şekilde görüş belirtilmiştir. Ancak "anılan yerler hariçten gelenlerce ele geçirilip reayaya verilmez ise yerleri yetmeyeceğinden yurtlarını terk edip dağılmaları kesindir," diye bey tarafından arz edilmiştir. Hükümde beye hitaben; "mesele böyle ise yolculara, memlekete ve reayaya en yararlı olan ne ise, ona göre yerleri eski sahiplerine verip tasarruf ettiresin," (Mühimme;6,155,337.2 R.972/ 07.11.1564) buyrulmuştur.

Yerlerinde kalanların da göçmemesi ve tenhalaşmakla birlikte kış günlerinde korkulu ve yol kesicilerin mekânı haline dönüşen Alucra isimli köyün göçmüş olan sakinlerinin geri getirilmesi, yerinde kalanların göçmesinin önlenmesiyle adı geçen yerin yolculara, memlekete ve halka yararlı hale dönüştürülmesine özellikle vurgu yapılan bu hükümle işgücü göçünün önü alınarak ülkenin refah ve huzurunun korunması yanında sosyal ve ekonomik düzeninin korunmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Ankara Civarında İşgücü Hareketliliği

Aşağıda ele alınan hükümde çeşitli yörük cemaatlerinden olup tarım işgücünü oluşturanlardan almış beş kişinin kayıtlı oldukları tımar yerlerini bırakıp etrafa dağılmış olmaları ve bununla ilgili çeşitli idari ve mali meseleler ele alınmıştır. Belgenin birbiriyle bağlantılı birçok olayı anlatım dilinin anlaşılması nispeten güç olduğundan anlaşılır hale getirmeye çalıştım:

Ankara kâdisına yazılan bu hükümde; “Rumeli beylerbeyi adam gönderip Şahbeglü, Türkmanlar, Babalu [Yayalu], Ya’kublu, İrcenlü, Tekel, Yahyalu, Çoban Viranı, Keşdi, Akça Beg, Avşar, Gök Osman, Arslanluca, Hisar ve Yağmurşa adlı cema’atleri toplam altmış beş nefer olup bunlar vilayet tahrir olunduğunda, Hüseyin Paşa Rumeli beylerbeyi iken haslarından olan Aydınbeglü yörük cema’atinden olup etrafa dağılmış olanların her biri bir tarafta olduğundan vilayet katibi oturdukları yerde tahrir edip adı geçenin haslarına ilhak ederek ellerine mühürlü defter sureti vererek adamları bu zamana değin zabt ede gelmişken adı geçen vezir olunca onun tahvilinden kendisine inayet olunanı bahsi geçen de zabt etmek istediğinde, Sadrazam Mahmud Paşa’nın adamları Ulu Haymana ve Kiçi [küçük] Haymana’dan olup defterde de bahsi geçene hasıl kayıt olunmuştur”, diye tartışıklarını bildirmiştir. “Deftere bakıldığında südde-i se’adete [*saadet eşiği anlamında başkent İstanbul için kullanılan bir deyim*] verilen ayrıntılı defterde kaydı geçen cemaati, vilayet katibi aynı haliyle iki vezirimin adamları ve o yerin bu konuda yeterli bilgiye sahip güvenilir kimseleri ile o cema’atlere varıp durumlarını gereği gibi dikkat ve özenle teftiş edip göresin: Anılan cemaatler Aydınbeglü yörüklerinden etrafa dağılmış olup o taraflara varıp yerleşmişler mi, yoksa Ulu ve Kiçi haymana cemaatlerinden midir? Vilayet tahririnden evvel ve sonra kimler zapt edegelmiştir ve tahrir yapıldığında bunlar hangi cemaatten kopup dağıldık diye haber vermişlerdir? Gerçekten hangi cemaatten ise durumları ile ilgili bilgi edinip sağlıklı bir şekil üzere yazıp bildiresin. Taraflardan birine meyil ve taraftarlık etmeyip hak hangi tarafın ise ona göre bildiresin. Sonra aksi bir durum ortaya çıkarsa sonucu sana ait olur. Ona göre işi ciddi tutasın” (Mühimme;35,110,279. 29 Ca.986 / 03.08.1578) diye detaylı bir hüküm gönderilmiştir.

Bu hükümde yerlerinden ayrılanların Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa’nın mı yoksa Sadrazam Mahmut Paşa’nın haslarına kayıtlı olduğuna ilişkin kesin bir bilgiye sahip olmak ve buna göre davranabilmek için durumlarının araştırılıp açıklığa kavuşturulması istenmektedir. Yerlerini terk edenlerin üretim ve buna bağlı işgücü, vergi ve hassa geliri kaybına yol açtıkları anlaşılıyor. Bu işgücünün etrafa dağılmasının yol açtığı ekonomik kayıp yanında yol açacağı sosyal kargaşa ve yönetim sorunları önemli kayıplara ve yeni sorunlara yol açsa gerektir. Yine bunların nerelere dağıldığına ilişkin bilgi bulunmadığından görevlilere verilen emirde yapılması istenen araştırma sonucunda dağıldıkları yerlerin ve miktarlarının belirlenmesi istenmiştir.

Sirem⁴ ve Civarında İşgücü Sirkülasyonu

İşgücü hareketliliğine zemin oluşturan bir başka bölge ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa yakası topraklarından Budin'e bağlı Sirem Sancağıdır.

Budin belgenin yazıldığı yıl olan 1578'de Osmanlı Devleti'nin eyalet merkezidir. Budin'de Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde; Sirem livası (Emecen, 1990) yeniden tahrir olunmaya başlandığından reaya gelerek "yerleşmiş olduğumuz yerlerde reaya fazla ve topraklarımız yetersiz olup tarım yapmaya, ekin ekmeğe ve hayvancılık yapmaya yetecek kadar yerlerimiz olmamakla" hayat sürmeye ve ikamet etmeye dayanacak gücümüz kalmadığından bir kısmımızın harabe köy ve mezraalara varıp oraları şenletmeye yönetim tarafından izin verilmesini beklemeye gücümüz ve mecalimiz yoktur. Etrafa ve darü'l-harbe firar etmek zorunluluğu doğmuştur. Bizim yerlerimize haymana getirip kayd ettirelim ve bir harabe köy ve mezraaya varıp yerleşelim, böyle olursa hem şimdiye değin mekan tuttuğumuz köyler mamur olur, hem de harabe olan köyler ve mezralar ihya olur, dediklerinden, durum gerçekten bildirdikleri gibi ise talip oldukları üzere yazılmamaları halinde köylerin ve mirî malının tamamen zarar ve ziyana sebep olacağı konusu anlatıldığı gibi ise bir yere kayıtlı olmak vilayetin gelişmesine ve devlet malının artmasına sebep olacağından bahisle her yönden öncelikli ve yararlı bir çözüm olduğundan, ayrıca diğer mezraalar ve havass-ı hümayûn'dan Dor Muşi adlı harabe köy ve diğer köyler üzerine defter-i atika'da [*eski defter*] kayıtlı olup açıklanan şekilde talip olan reayadan defter-i cedide [*yeni defter*] kaydolanarak zikrolunan reaya yeni defter kayıtları gereğince yeniden kayd oldukları mahallerde mekan tutup kalmak üzere şerefli emrim verilmesine ilişkin ricasını arz ettiğinden dolayı zikrolunan reayayı arz olduğu üzere boş ve harabe olan köy ve mezraları şenletmek şartı ile yerleştirip vilayet katibine yeni tahrir defterine kayıt ettiresin. Onların yerine ise kimsenin yazılı re'ayasını olmayıp Hersek, Semendire, Segedin ve İzvornik sancaklarından oraya varmış re'aya olmamak şartı ile dış vilayetlerden gelmiş haymanaları yerleştirip onların yazıcısına yeni deftere kayıt ettiresin" (Mühimme;35,110,279.29 Ca.986/03.08.1578) buyrulur.

Bu belgeden anlaşıldığı gibi ismi verilmeyen dış vilayetlerden gelenlerden başka anılan dört sancak Sirem'e göç vermektedir. Sirem göç alan bir liva (McGowan, 1983)

4 Sirem: Belgrad'ın batısında, Tuna ile Sava arasında hançer şeklinde bir yerleşim yeri (Emecen,1990, s. 167).

konumundadır. Belgede geçen dış vilayetler ifadesi ile henüz Osmanlı sınırları içerisinde olmayan yerler kastedilmektedir. Bu durumda, bu bölge dışarıdan işgücü göçü almaktadır, demek mümkündür. Diğer taraftan yerleştirileceklerin anılan dört sancaktan gelmiş kimselerden olmaması şartı dikkat çekicidir. Bu kimselerin adı geçen yerlerdeki tımarlara yazılı reaya olma ihtimali yüksektir. Bu durumda Sirem'in sayılan livalardan ve Osmanlı ülkesi sınırları dışındaki vilayetlerden işgücünü çekme özelliği açığa çıkmaktadır.

Anlaşılan şu ki Sirem, bu dönemde, sosyal, iktisadi ve diğer işgücü çekici yönleriyle başka bölgelerden nüfus çekme ve cezbetme kudretine sahiptir. 03.08.1578 tarihli belgeye göre aynı tarihte Sirem'de yeni bir nüfus sayımı yani tahrir yapılmaya başlanmıştır. Yeri gelmişken konu ile ilgili olarak Belgrad'ın fethi sonrasında bu bölgelerden İstanbul ve civarına köylü-çiftçi ve şehirli nüfusun göçürüldüğü bilgisini de arz etmek gerekir (Emecen, 1990, s. 171-173).

Bu hükümde dikkat çekici noktaları şöyle öne çıkarmak mümkündür: Sirem Sancağında bu dönemde nüfus fazla ama bu nüfusa yetecek kadar tarım, ekim ve hayvancılık yapmaya elverişli alanlar bulunmamaktadır. Belgede geçen bölge sakinleri etrafa ve dar ül-harb diye niteledikleri komşu ülkelere kaçıp göçmemek için harabe yerleri şenletmek üzere kendilerine yer gösterilmesini beklemeye mecalleri kalmadığını, dile getirerek çözüm olarak belgede kullanılan ifadeyle "haymana" diye tanımladıkları "kimsenin yazılısı olmayan" kişileri kendi yerlerine getirip yerleştirerek kendileri de devletin belirleyeceği bir harabe köy ve mezraaya varıp yerleşmek önerisinde bulunuyorlar. Hükümün devamından merkezi yönetimin de bu öneriyi uygun bulduğu anlaşılmaktadır.

Çözüm olarak kimsenin tımarında kayıtlı ve yazılı olmayan kimselerin Sirem'de söz konusu yere yerleştirilmesi ve bu hükme konu olan köylülerin ise Dor Muşi ve diğer harabe köyleri şenletmek, tarım, ekim ve hayvancılık yanında diğer üretim dallarıyla mürur hale getirmek üzere yerleştirilmesi kararı verilmiştir.

Bu hükümden anlaşıldığına göre bu köylüler üretici işgücü olarak kabul edilmiştir. Bu işgücünün sirkülasyonu ekonomik, sosyal ve idari sorunlara yol açabileceğinden yine köylülerin önerdiği çözüm uygun bulunmuştur.

KÖYLERE SONRADAN GELENLERİN YOL AÇTIĞI İŞGÜCÜ GÖÇÜ

Bir yerleşim yerine ya da tarım alanına sonradan gelenlerin yol açtığı işgücü göçü de bu dönemde yaşanmış bir başka meseledir. Bu tür durumlarda anlaşmazlıklar daha çok köylerde ve kırsal alanlarda cereyan etmiştir. Buna örnek olarak Keşan'da Teslimviranı adlı köyde sonradan gelenlerin sebep olduğu göçe zorlama vakasını ve Segedin'de yaşanmış olan benzer durumu vermek mümkündür:

Keşan'da Göçe Zorlama

Keşan yöresinde Teslimviranı'na yerleşmiş tarım işgücünü göçe zorlama olarak değerlendirilebilecek bir durumu aşağıda görebiliyoruz:

Cevabı yazılıp Ahmet adlı kimseye verilen 6 Rebi'ü'l-evvel sene 972/ 12.10.1564 tarihli bu hüküm, Keşan ve Ferecik kâdılarına hitaben yazılmıştır: Halen Keşan kazasına tabi' Teslimviranı isimli köyden İstağo, Yorgi, Kara Nikola ve Yorvorda adlı zimmiler [gayr-ı Müslim vatandaşlar] dergah-ı mu'alla'ya durumlarını şöyle arz etmişlerdir: Adı geçen kimseler, Söğütlü adlı köyün civarına yine bu köy halkı rızasıyla bir miktar yere konup altı yıldan beri yerleşmişler iken şimdi anılan köy ahali, bunları, "göçün gidin" diye rahatsız ediyormuş. Durum bundan ibaret ise tarafları kâdi huzurunda muhakeme edip gerçek olan durumun ortaya çıkmasından sonra haksızlığın giderilmesi ve şikayet sonucunun arz edilmesi emredilmiştir (Mühimme;6,108,227.6 Ra.972 / 12.10.1564).

Bu belgede sorunun, yerleşenler arası arazi anlaşmazlığı ve buna bağlı taraflar arası baskıdan kaynaklandığı, bundan dolayı bir işgücü ve nüfus göçünün söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlaşmazlığın hakim huzurunda muhakeme sonunda kimseye haksızlık edilmeksizin çözüme kavuşturulması buyrulur. Arazi anlaşmazlığı doğal olarak tarafların üretim, ürün, istihdam, gelir ve kazanç edinimi, bütün bunlara dayalı huzurlu, müreffeh bir hayatı kurma beklentisi veya aksi durumları doğurur.

Segedin'de Önce-Sonra Gelenler Arası Anlaşmazlık ve İşgücü Göçü

Segedin'de harap köylere önce ve sonra yerleştirilenler arasında arazi anlaşmazlıklarını konu alan bir hükümde, her köye gidilerek eski sınırları belli olanların hali ile

birakılması, belli olmayanların mevcut ahalisine ve sonradan geleceklere yetecek kadar arazi tahsis işi yenilenerek anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması yoluna gidilmesi hususu ilgililere emredilmiştir (Mühimme; 31,377,841.1Ş.985 /21.09.1577).

Buradan da anlaşıldığı gibi yönetim önce-sonra gelenler ve yerleşenler arasındaki arazi anlaşmazlıklarını tarım sektöründe ve üretici işgücü niteliğinde olan köylülerin yerlerini terk etmemeleri için mahallinde etkin çözümler üretmek için çaba sarf etmiştir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma sonucu elde edilen bulgular; yerinde üretim kuralını bozan çiftbozan işgücü göçü, iş arama arzusuyla yerinden göçenler, ziraî alan yetersizliğinin yol açtığı işgücü göçleri ve köylere sonradan gelenlerin yol açtığı işgücü göçü olarak belirtilebilir. Bu dile getirilenlerin ortak yanı belirtilen sebeplerle işgücünün yer değiştirmesine yol açmış olmasıdır. Kiminin sonuçları belgede belirtilmiş iken kimi sonuçlar araştırmacı tarafından yorumlanarak çıkarsama yoluyla elde edilmiştir.

Bulgularda; yerinde üretim kuralının yan etkisi olarak tarım sektöründe işgücünü oluşturan reyanın, kullanımına verilen kamu arazilerini ekmayerek çiftbozan olarak göç ettiği tespit edilmiştir. Burada dikkat çekici olan husus, çiftbozan reyanın çağın sanayi kolları sayılabilecek çeşitli zanaat dallarına yönelmiş olmasıdır. Bir anlamda tarım ekonomisinden küçük sanayi ekonomisine bir işgücü kaybı gerçekleşmiştir.

Bugünün dijitalizasyon, internet ve teknolojik rekabet çağından (Sözer, Civelek ve Çemberci, 2018, s. 39–41) geçmişe baktığımızda bu dönemde işgücü göçünün tarım ve küçük sanayi kesimlerinde gerçekleştiğini aynı zamanda iç göç niteliğinde olduğunu, yine nitelikli veya niteliksiz işgücü fazlası olan bölgelerden talebin olduğu bölgelere doğru bir işgücü iç göçü olduğunu söylemek mümkündür. Bunların geçici veya kalıcı bir nitelik gösterip göstermediklerini kestirmek güçtür (Makal, 2001, s. 123). Ancak işgücü göçünün önünde yukarıda sayılan kural dışında yasal bir engel olmadığını söylemek mümkündür. Serbest dolaşım kuralının geçerli olduğu anlaşılıyor.

Cazip meslekler olarak belgelerde; ağaç yapıcılık, çanak- çömlekçilik, balıkçılık, değirmencilik, taşçılık, rençberlik gibi meslekler sayılmaktadır. Çiftçilikten ya da tarım

işçiliğinden az önce sayılan çalışma alanlarına geçişin altında çiftçilikten elde edilecek ücretlerin yeterli olmaması yatabileceği gibi bu sayılan mesleklerin hem itibarının yüksek hem de ücretlerinin cezbedici oranda yüksek olması gerçeği yatabilir.

Yerinde üretim kuralı, miri arazi diye nitelenen devletin mülkiyetinde bulunup kişinin kendi işletmesine ve tasarrufuna bırakılmış topraklarda geçerlidir. Bu kuralın konulmasıyla üretim ve üretim artışı, üretimin devamlılığını sağlama, bunlardan vergi toplama ve vergi gelirlerinin devamlılığını sağlama, sipahinin bundan elde edeceği gelirin kesilmesinin ve eksilmesinin önlenmesi amaçlanmıştır olabilir.

Yine dengeli gelir dağılımının sürdürülmesi, işsizlik ve yoksullukla baş edebilme hedeflenmiş olabileceği gibi toplumun ve devletin önceki deneyimlerine dayanarak; toprağı terk edip iş arayışına girenlerin yol açacağı sorunların önlenmesi düşünülmüş olabilir. Ayrıca tımarlı sipahi çıkarmak ve buna bağlı olarak devletin ve ordunun savaşçı miktarını hedeflenen düzeyde tutmak, savaş yeteneğini korumak ve geliştirmek gibi hususlar gözetilmek istenmiş olabilir.

Bu kuralın özel mülk olan arazilerde geçerli olmadığını belirtmekte yarar vardır. Yine bu kuralın dini bir kural olmaktan çok idari, mali, askeri ve ekonomik nitelikli bir yasa olduğunu vurgulamak gerekir.

İş arama-bulma arzusuyla yerinden göçenler ile ilgili şu bulgulara ulaşıldı: Tesalya'dan Rodoscuk'a zanaatkâr işgücü göçünün yaşandığı, bunların balmumu atölyelerinde üretimde çalışan işçileri oluşturduğu anlaşılıyor. Yine aynı arzuyla Ege adalarından Manisa ve civarına ticari bahçecilikte çalışmak üzere işgücünün göç ettiği tespit edildi. Rumeli'den bugünkü Azerbaycan'da, Hazar kıyılarındaki Şirvân'a madenci işgücü gönderilmesini konu alan belgede, devlet tarafından batı bölgesinden doğudaki Şirvân'a nitelikli işgücünün görevlendirilerek transfer edildiği anlaşılmaktadır. Bu belgede Osman Paşa'ya hüküm yazılmış olmasından bu yerin Hazar Denizi sahilleri yakınındaki Şirvân vilayeti olduğu anlaşılmaktadır.

Bulgularda verilen kaynaklar esas alınarak araştırmaya konu olan zaman diliminde (1564-1611) Arnavutluk, Rumeli, Trakya, Tekirdağ- Rodoscuk ve Ege adalarından nitelikli işgücü göçünün gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda işgücü

göçünün yönünün genel olarak Anadolu, Ege'de Manisa ve Foça, Azerbaycan dahilindeki Şirvân yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Anılan yerlerin işgücünü çekme etkisi olduğu söylenebilir.

Bu göçmen işgücünün güvenlik-koruma, madencilik, çiftçilik, balmumu işçiliği, ticari bahçecilik, ücretli tarım işçiliği gibi işlerde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu mesleklerden en azından belgelere ve kaynaklara konu olan sahalarda ileri sanayi ve teknoloji diye bileceğimiz bir sanayi işçiliği görülmemektedir. Daha çok tarıma dayalı ve temel veya küçük sanayi denebilecek nitelikli işlere doğru işgücü kaymasının olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu işgücünün ücretli işçilerden oluştuğu söylenebilir. İşveren niteliğinde işgücü göçüne ilişkin bir bulguya ulaşılamamıştır.

Bir başka işgücü göç sebebi ise atıl ve boş yerlerin alabildiğine geniş olmasına rağmen kimi yerlerde arazinin yerleşik reaya yetmemesinden kaynaklanan yer değiştirmelerdir. Nüfus yoğunluğunun kilometrekareye düşen insan sayısı bakımından oldukça yetersiz olduğu bu çağda kimi yerlerde de toprak paylaşımında ve işletilmesinde anlaşmazlıklar yaşanarak pek çok insanın yerlerini yurtlarını bırakıp başka yer ve yurtlara göç etmek durumunda kaldığı anlaşılmıştır. Bu anlamda, Sirem Sancağında bu dönemde nüfus fazla ama bu nüfusa tarım, ekim ve hayvancılık yapmaya yetecek kadar toprak bulunmamaktadır. Belgede geçen bölge sakinleri etrafa ve dar ü'l-harb diye niteledikleri komşu ülkelere kaçıp göçmemek için harabe yerleri şenletmek üzere kendilerine yer tahsis edilmesini beklemeye mecallerinin kalmadığını dile getirerek çözüm olarak kimsenin yazılısı olmayanların Sirem'de söz konusu yere yerleştirilmesi ve bu hükme konu olan köylülerin ise Dor Muşi ve diğer harabe köylere; şenletmek, tarım, ekim ve hayvancılık yanında diğer üretim dallarıyla bu yerleri mamur hale getirmek üzere yerleştirilmeleri kararı verilmiştir. Bu belge, sorun çözmede yerli halkın ve yönetimin birlikte hareket ettiklerini ifade eden bir yönetim örneğidir.

Yine bir belgede yerlerinde kalanların da göçmemesi, tenhalaşarak kış günlerinde korkulu ve yol kesicilerin mekânı haline dönüşen Alucra'dan göçen sakinlerinin geri getirilmesi, yerinde kalanların göç etmesinin önlenerek yolculara, memlekete ve halka yararlı hale dönüştürülmesi, bu vesile ile ülkenin refah ve huzurunun sağlanması

yanında sosyal ve ekonomik düzenin korunmasına özen gösterildiği anlaşılmaktadır.

Yine Ankara'da Büyük ve Küçük Haymana bölgelerinde Aydınbeğlü yörük taifesinden olan Şahbeğlü, Türkmanlar, Babalu [Yayalu], Ya'kublu, İrcenlü, Tekel, Yahyalu, Çoban Viranı, Keşdi, Akça Beg, Avşar, Gök Osman, Arslanluca, Hisar ve Yağmurşa adlı cema'atlerin toplam altmış beş nefer olarak etrafa dağıldığı tespit edilmiştir. Bu dağılıma işgücü hareketliliği niteliğindedir. Bunların nerelere dağıldıklarının tespit edilerek geriye eski yerlerine göçürülmesi, idari, askeri, mali ve ekonomik kayıpların önlenmesi kararlaştırılmıştır.

Köylere sonradan gelenlerin yol açtığı işgücü göçüne bir örnek olarak Segedin'de önce-sonra gelenler arası anlaşmazlık ve buna bağlı işgücü göçü tespit edilmiştir. Bu belgede sorunun yerleşenler arası arazi anlaşmazlığı ve taraflar arası baskıdan kaynaklandığı, bundan dolayı bir işgücü ve nüfus göçünün söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Yine bu belge, yönetimin işgücü kaynağı olan köylülerin yerlerini terk etmemeleri için sorun çözücü olarak etkin rol aldığı ifade etmektedir.

İşgücü göçünün, bu çağın da bir gerçeği olduğu görülmektedir. İşgücü göçü yönü değişkenlik göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin batı yakası olan Rumeli'nden, Ege, Anadolu, İstanbul gibi yine batısında bulunan bölgelerine işgücü göçü olduğu gibi İç Anadolu'da Ankara ve civarına ve doğuda uçlarda olan Hazar denizi kıyılarındaki Şirvan'a işgücü göçü olduğu tespit edilmiştir. İşgücü göçünün temelinde ekonomik ve sosyal hayatı sürdürme gerçeğinin yattığı söylenebilir. Bir başka çıkarsama ise tarım ve ziraat işçiliğinin bu çağda da cazip olmadığı bunun yanında çeşitli alanlarda işçilik, zanaat ve küçük sanayi işçiliğinin cezbedici çalışma alanları olduğu anlaşılmaktadır.

İşlediğimiz birincil ve ikincil kaynaklarda istihdam edilenlerin sayısı, iş sözleşmeleri, çalışma şartları ve aldıkları ücretler, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerinin durumu, beslenme ve barınma şartları gibi hayati durumlar (Parlak ve Yıldırım, 2005, s. 98-100), kadınların işgücüne katkısı ve durumu (Özdemir, Unakıtan, Keskin, Yılmaz ve Er Ülker, 2017, s. 40) ile ilgili bilgiler yer almamaktadır. Ancak yer değiştirmelerin olduğu kabul edildiğinde genel olarak göç veren yerlerde ve iş kollarında itici faktörlerin etkin olabileceğini, göç alan yerlerin de çekici özelliklere sahip olduğunu çıkarsamak mümkündür.

Dikkat çekici bir sonuç ise devletin ve ilgili görevlilerin işgücü göçü ve buna yol açıcı sebepleri gidermek için adil çözümler üretmek konusunda etkin olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde de işgücü göçü yaşanan alanlarda halkın görüşü alınarak yerinde üretim ve istihdam imkânları tespit edildikten sonra yatırımlar gerçekleştirilerek insan mutluluğu ve huzurunun yanı sıra toplum ve ülke güvenliğine ve refahına katkılar sağlanabilir. Bu çerçevede çeşitli iş kollarının ve sektörlerin beklentileri, ihtiyaçları, yetenekleri, kapasiteleri, yerel ve ülke ihtiyaçları ve hedefleri belirlenerek bütün ekonomik faktörlerin güç ve enerji birliği yaparak bir istihdam, refah ve kalkınma sinerjisi oluşturulabilir.

Kaynakça

Osmanlı Arşiv Kaynakları

- Mühimme;6,108,227.6 Ra.972/12.10.1564.
 Mühimme;6,155,337.2 R.972/ 07.11.1564.
 Mühimme 42 h. 382-383. 20 B 989 (20 Ağustos 1591).
 Mühimme;23,58,122.981/23.10.1573.
 Mühimme;31,377,841.1 Ş.985/21.09.1577.
 Mühimme;31,229,507. 985/1577-78.
 Mühimme;35,110,279.29 Ca.986/03.08.1578.
 Mühimme;76,88,220.1016/1607-08.
 Mühimme;79,249,623.1019/1610-11.

Yayın Kaynakçası

- Acun, F. (2002). Klasik dönem eyalet idare tarzı olarak timar sistemi ve uygulaması. XX (Ed.), *Türkler* (C. 9) içinde (s. 899–908). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Akdağ, M. (1975). Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası // İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Allahverdi, R. Ş. (2013). Kızıldeniz’de Osmanlı hâkimiyeti: Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Habeşistan Beylerbeyliği (1561-1567). *Studies of The Ottoman Domain*, 3(5), 35–48.
- Arslan, H. (2001). 16.yy Osmanlı toplumunda yönetim nüfus iskan göç ve sürgün. İstanbul: Kaknüs.
- Barkan, Ö. L. (1943). Kanunlar, Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Barkan, Ö. L. (1964). *XVI. asrın ikinci yarısında türkiye'nin geçirdiği iktisadi buhranların sosyal yapı üzerindeki tesirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1972). Timar. *İslam ansiklopedisi* (C. 123–124) içinde (s. 286–333). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Braudel, F. (1990). Akdeniz ve Akdenizliler dünyası (C. I., M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Eren Yayınları.
- Broussard N. H.(2017). Immigration and the labour market outcomes of natives in developing countries:A case study of South Africa 2017. *Economic Development and Cultural Change*, 65(3), 389–424.
- Cezar, M. (1965). *Osmanlı tarihinde Levendler*. İstanbul: Türk Tarih Kurumu.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67–91.
- Dedeoğlu, S. (2018). Tarımsal üretimde göçmen işçiler: Yoksulluk nöbetinden yoksullar rekabetine. *Çalışma ve Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 56(1), 37–67.
- Doğan, M. (2011). Osmanlı Timar Sistemi'nde tevcih prosedürü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 1–11.
- Dustmann, C., Fabbri, F., & Preston, I. (2005). the impact of immigration on the british labour market. *The Economic Journal*, 115(507), 324–341.
- Ekin, Ü. (2005). 17. yüzyılın sonlarında rodosçuk kazasında kölelerin toplumsal statüsü. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29(47), 23–37.
- Emecen, F. M. (1990). XVI. asır başlarında bir göçün tarihçesi Gelibolu'da sirem sürgünleri. *Osmanlı Araştırmaları*, 10, 161–179.
- Erdem, F. (1993). İbn Haldun'un devlet görüşü. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6, 157–179.
- Faroqhi, S. (1994). *Osmanlı'da kent ve kentliler*. İstanbul: Tarih Yurt Vakfı Yayınları.
- Gezgin, M. F. (1991). İşgücü göçü teorileri. *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 23, 31–50.
- Kaya, M. (2003). Beyin göçü/erozyonu. *İş, Güç Endüstri ilişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 5(2), 1–9.
- Kıvrım, İ. (2015). Nüfus defterlerine göre 19. yüzyılın ortalarında Şebinkarahisar'ın (Karahisar-ı Şarkî) nüfus yapısı. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 9–36.
- Koçak, O. ve Gündüz, R. D. (2016). Avrupa Birliği göç politikaları ve göçmenlerin sosyal olarak içermelerine etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 66–91.
- Lee, E. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57.
- Lucas, R. E. (2005). *International migration regimes and economic development*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Makal, A. (2001). Türkiye'de 1950-1965 döneminde tarım kesiminde işgücü ve ücretli emeğe ilişkin gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 56(3), 112–114.
- McGowan, B. W. (1983). *Sirem Sancağı mufassal tahrir defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Murat, S. (2007a). Doğum yerlerine göre İstanbul nüfusu ve iç göçler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, 53, 93–94.

- Murat, S. (2007b). *Dünden bugüne İstanbul'un işgücü ve istihdam yapısı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Özcan, E. D. (2017). Çağdaş göç teorileri üzerine bir değerlendirme. *İş ve Hayat Dergisi Ekonomi Hukuk ve Sosyal Politika*, 4, 183–215.
- Özdemir G., Unakıtan, G., Keskin, G., Yılmaz, E. ve Er Ülker, F. (2017). Tarım işletmelerinde kadınların yarattığı iş gücü değeri ve örgütlenme Yaklaşımları: Trakya Bölgesi örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(39), 33–58.
- Pakalın, M. (1971). Cebelü Maddesi. XX (Ed.), *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü* (C. I, s.264–265). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Parlak, Z., & Yıldırım, E. (2005). Labour markets for and working conditions Of Turkish seafarers: An Exploratory investigation [Özel Sayı: Toker Dereli'ye Armağan]. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 98–100.
- Sencer, M. (1984). Tanzimata kadar Osmanlı yönetim sistemi. *Amme İdaresi Dergisi*, 17(2), 21–44.
- Sözer, E. G., Civelek, M. E., & Çemberci, M. (2018). Strategic excellence in post-digital ecosystems A B2C perspective. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Lincoln.
- Tabakoğlu, A. (1994). *Türk iktisat tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (1993). *Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları arasındaki münasebetlere dair arşiv belgeleri. Karabağ, Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy, 1575-1918 (C. II)* (Yayın Nu: 9). Erişim adresi: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/assets/content/Yayinlar/osmanli-arsivi-yayinlar/Azerbaycan2.pdf>
- Weerdt, J. D., & Hirvonen, K. (2016). Risk sharing and internal migration. *Economic Development and Cultural Change*, 65(1), 64–86.
- Yücel, Y. (1974). Osmanlı İmparatorluğunda desantralizasyona (adem-i merkezîyet) dair genel gözlemler. *Bellekten*, 38(151–152), 671–672.
- Zaim, S. (1990). *Çalışma ekonomisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

